

Κωνσταντίνος Ζορμπάς

Κωνσταντίνος Ζορμπάς
Γενικός Διευθυντής
Ερευνητικού Κέντρου
«Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης»,
Πολιτικός Επιστήμων & Αναλυτής,
Κοινωνιολόγος & Θεολόγος

Πάντα μοι έξεστιν, αλλ' ου πάντα συμφέρει· πάντα μοι έξεστιν, αλλ' ου πάντα οι- κοδομεί...»: Τί συμφέρει και τί οικοδομεί μία ολιστική και ανθε- κτική τουριστική ανάπτυξη στην Κρήτη;

Video

Ευχαριστίες πολλές για την πρόσκληση, αλλά και την εμπιστοσύνη σας προς το πρόσωπό μου. Πριν από 30 χρόνια περίπου είχα γράψει ένα μικρό βιβλιαράκι με τον τίτλο «Εκκλησία και Τουρισμός»¹. Δεν υπάρχει...! Έχει εξαντληθεί και το δίνανε σε κάποια ΙΕΚ της εποχής (1990-1992), τα οποία είχαν προγράμματα τουρισμού, ξεναγών και προσκηνηματικού τουρισμού. Σίγουρα μετά από 30 χρόνια αλλάξανε πολλά και οι αλλαγές αυτές έρχονται να επιβεβαιώσουν αυτά που σχολιάζαμε και παρατηρούσαμε στην Κρήτη! Στη σημερινή ομιλία-παρέμβασή μου θα δούμε τα ίδια θέματα και θα σχολιάσουμε εν συντομία μερικά σημεία.

*

“Πάντα μοι έξεστι, αλλ' ου πάντα μοι συμφέρει...” (Α' Κορ. 6, 12) μάς λέγει ο απόστολος Παύλος. “Όλα μου επιτρέπονται, αλλά δεν είναι προς όφελός μου όλα”. Με άλλα λόγια όλα επιτρέπονται στον άνθρωπο, αλλά μπορούν να οικοδομήσουν μια σταθερή ανάπτυξη. Στην φράση αυτή έγκειται η σύζευξη **ελευθερίας** και **ευθύνης**, η λογοδοσία που ο καθένας μας καλείται να έχει στον νου του, όταν διαχειρίζεται την ελευθερία του, δηλαδή την επένδυση και τα οφέλη της. Και κυρίως όταν πρόκειται για μία ανθεκτική τουριστική ανάπτυξη. Στους καιρούς μας έχουν περιθωριοποιηθεί τα σημεία αναφοράς, πρόσωπα και θεσμοί, στα οποία λογοδοτούμε. Συνήθως δρούμε μόνοι μας! Ο άνθρωπος συχνά θεωρεί πως δίνει λογαριασμό μόνο στον εαυτό του, κάποτε ούτε καν στην συνείδησή του. Ο νόμος, στον οποίο εκ των πραγμάτων οφείλουμε να λογοδοτούμε για να υπάρχει κοινωνία, δεν μας ευχαριστεί. Δεν είναι μόνο ότι είναι συχνά άδικος και υπάρχει για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των ολίγων. Είναι και το ότι έχουμε μάθει να αμνηστεύουμε την ανομία, θεωρώντας τα ατομικά μας δικαιώματα πιο κύριας σημασίας. Με βάση την προβληματική αυτή θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε και στο ερώτημα που είναι και η προβληματική της συνάντησης και αφορά την ολιστική και βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη με τα παρακάτω δέκα (10) σχόλια-προτάσεις:

1. Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω με ένα σημαντικό θέμα που είναι η φιλοξενία. Το κέντρο του τουρισμού -η φιλοξενία- είναι θέμα υπαρξιακό! Υπάρχουν ή δεν υπάρχουν όρια στη φιλοξενία; Η φιλοξενία κατέχει μία σημαντική θέση στο μοναχισμό και στο «Γεροντικό»! Πώς όμως μπορεί να είναι βιώσιμη σε μία προσέγγιση ενός «βιομηχανικού προϊόντος»; Η φιλοξενία αφορά τη σχέση μου με τον άλλον, τον άγνωστο, τον κυριολεκτικά ξένο. Αν δεχόμαστε ότι ο άνθρωπος δεν είναι δυνατόν να πραγματωθεί χωρίς να δεχτεί στη ζωή του τον άλλον, τότε κατανοούμε ότι η φιλοξενία είναι στην καρδιά της τουριστικής ανθρωπολογίας. Η φιλοξενία

1 Έκδ. ΤΕΡΤΙΟΣ, Κατερίνη 1993.

αποτελεί διακινδύνευση μεταξύ ασφάλεια και ανασφάλειας, τάξης και χάους (Μθ., 25:31-46). Μπορεί να υπάρξει ταπείνωση του φιλοξενούμενου, αλλά και ο φιλοξενούμενος να αλώσει το σπίτι του οικοδεσπότη και ο host να γίνει hostage². Άρα, πρέπει να υπάρχουν όρια στη φιλοξενία, αλλά αυτά τα όρια δεν πρέπει να προέρχονται από την ξενοφοβία που σαρώνει σήμερα την Ευρώπη. Η τουριστική βιομηχανία και το τουριστικό προϊόν –ως όροι για μένα είναι αδικαιολόγητοι- προτρέπουν σε μια άψυχη μορφή φιλοξενίας όπου μπορεί να φτάσει σε ακραίες καταστάσεις. Άρα, σε μία γνήσια μορφή φιλοξενίας (από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τον Χριστιανισμό)³ μπορεί να υπάρξει με την προϋπόθεση ότι ο host να μην μετατραπεί σε hostage. Η φιλοξενία είναι ο τρόπος (κρητική φιλοξενία) και όχι ο τόπος (Κρήτη). Εκτός όμως από τους εξωτερικούς παράγοντες, υπάρχει και ο εσωτερικός παράγων, η πνευματική ιδιοπροσωπία, το όραμα και η αναφορά πέρα από το χρήσιμο. Προφανέστατα, όσοι έρχονται για λίγο ή όσοι έρχονται για να εγκατασταθούν στο νησί, θα πρέπει για να επιβιώσουν, να προσαρμοσθούν στα σύγχρονα οικονομικά, τεχνολογικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα. Όμως δεν πρέπει να αλλοιωθεί ή να χαθεί το «πνεύμα της Κρήτης» στη διαδικασία προσαρμογής στις εξωτερικές απαιτήσεις της επένδυσης και της ανάπτυξης. Το μέλλον της Κρήτης εξαρτάται από αυτούς που διασώζουν μέσα στην καρδιά τους αυτό το πνεύμα, ως αξιακό προικισμό, ως πολιτισμό, ως πυξίδα για το παρόν και το μέλλον. Όπου οι Κρήτες κράτησαν μέσα τους αυτόν τον πνευματικό πολιτισμό ζει η Κρήτη, αφού η αλήθεια και το ήθος της είναι βιωμένη, ριζωμένη στο είναι των ανθρώπων της. Υπάρχουν όμως σοβαρά ερωτήματα: Μπορούμε να ελπίζουμε ότι η Κρήτη, μαζί με όσους είναι ήδη στο νησί (π.χ. μετανάστες που έρχονται να εργασθούν), εκπροσωπούν μία κοινότητα, η οποία αποτελεί πρότυπο της ιστορίας των κατοίκων της Κρήτης; Αγαπούν τον τόπο τους ή αγωνίζονται κυρίως για να επιβιώσουν; Τον ομορφαίνουν ή είναι αδιάφοροι για την ιερότητα και την (το κάλλος)

2 Θανάσης Παπαθανασίου, Αξία και όρια της φιλοξενίας, Περιοδικό Σύναξη, 171(2024)23.

3 Η Αρχαία Ελλάδα τοποθετούσε τη φιλοξενία στο κέντρο της κοινωνικής ζωής με τον θεσμό της ξενίας να έχει ιδιαίτερη σημασία και να θεωρείται ιερός. Ας μην λησμονούμε και τη Μινωική Κρήτη, στην οποία η υποδοχή των ξένων και η συμμετοχή τους σε κοινές γιορτές και θρησκευτικές τελετές ήταν μια εδραιωμένη πρακτική, κάτι που αποδεικνύεται και από τα ευρήματα στα ανάκτορα της Κνωσού και της Φαιστού.

ωραιότητα του νησιωτικού περιβάλλοντος; Τρόπος, και όχι πρωτίστως τόπος. Η Κρήτη ως τρόπος ζωής, ως ιεράρχηση αξιών, πρέπει να βρίσκεται βαθιά μέσα στην καρδιά μας για να ανθίσει και να γίνει βιώσιμη η οικονομία στο νησί μας.

2. Άραγε, κάθε όριο περιορίζει τη φιλοξενία; Ή μήπως κάποια όρια οικοδομούν την φιλοξενία; Μήπως η απουσία κάθε είδους ορίων ενδέχεται να οδηγήσει όχι στο αναμενόμενο, δηλαδή σε μία καθαρή φιλοξενία, αλλά (αντιθέτως) σε μία ελλειμματική φιλοξενία; Π.χ. ο υπερτουρισμός, -ο ακατανόμαστος-, όπως τον ονομάζει ο Κυριάκος Κώτσος⁴, δεν ορίζεται όπως μάς συμφέρει και όπως εμείς τον εννοούμε. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (UNWTO) ορίζει τον υπερτουρισμό (overtourism) πολύ απλά ως «την επίδραση του τουρισμού σε έναν προορισμό ή τμήματά του, που επηρεάζει υπερβολικά την αντίληψη ποιότητας ζωής των πολιτών και την ποιότητα των εμπειριών των επισκεπτών με ιδιαίτερος αρνητικό τρόπο». Η τουριστική βιομηχανία φαίνεται να πιστεύει ότι ο υπερτουρισμός εμποδίζει κυρίως τη συνεχή ανάπτυξη, αλλά ο αντίκτυπος της μπορεί να αποτελεί υπαρκτό κίνδυνο για συγκεκριμένους προορισμούς σε όλο τον κόσμο. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα όπου η πολιτιστική και φυσική κληρονομιά ενός τόπου κινδυνεύει ή όπου το κόστος ζωής και ακίνητης περιουσίας έχει αυξηθεί σημαντικά και έχει προκαλέσει μείωση της ποιότητας ζωής. Η εξάπλωση του φαινομένου θα μπορούσε να προκαλέσει απώλεια αυθεντικότητας και αυτό συνεπάγεται σημαντικό κίνδυνο για τη μελλοντική ελκυστικότητα ενός προορισμού. Πολλοί από τους δημοφιλείς προορισμούς υποφέρουν και έχουν χαρακτηριστεί από μελετητές ως «χάος». Η ανεξέλεγκτη τουριστική ανάπτυξη μπορεί να προκαλέσει σημαντικές ζημιές στα τοπία, τα θαλάσσια τοπία (Μπάλος, Ελαφόνησος), την ποιότητα του αέρα και των υδάτων, καθώς και στις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων, προκαλώντας οικονομικές ανισότητες και κοινωνικό αποκλεισμό, μεταξύ πολλών άλλων θεμάτων (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2018). Η οικονομική σημασία του τουρισμού (ιδίως στη δημιουργία θέσεων εργασίας και την προσέλκυση εσόδων σε προορισμούς) αναφέρεται συχνά, μαζί με όρους όπως «υπεύθυνη ανάπτυξη» και «διαχείριση της ανάπτυξης». Η ουσία αυτού του θέματος έγκειται

στην υπόθεση ότι δεν είναι η ταχεία επέκταση της παγκόσμιας ταξιδιωτικής βιομηχανίας που δημιουργεί υπερτουρισμό, αλλά μάλλον η «κακή διαχείριση» της αναπτυξιακής δυναμικής και η έλλειψη των υποδομών⁵. Η χωρητικότητα των επί μέρους περιοχών και ευρύτερων περιοχών πρέπει να αναγνωρίζεται, με ετοιμότητα και δυνατότητα περιορισμού, όπου και όταν χρειάζεται, του μεγέθους ανάπτυξης του τουρισμού και του όγκου των τουριστικών ροών. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Διαχείρισης Περιουσιακών Στοιχείων Αειφόρου Τουρισμού, οι φόροι και τα τέλη ΔΕΝ κάνουν τίποτα για να αποτρέψουν τους επισκέπτες. Χρειάζεται διαχείριση των ροών φιλοξενίας και σωστή διαχείριση εποχικότητας⁶, αλλά και ένας ανοικτός διάλογος μέσα στις τοπικές κοινωνίες.

3. Ένα ακόμη μεγάλο πρόβλημα που επηρεάζει το σύνολο του πλανήτη μας, ως συνέχεια των παραπάνω, είναι και η κλιματική αλλαγή. Στην πραγματικότητα, όμως, η κλιματική αλλαγή είναι ήδη παρούσα και οι επιπτώσεις της είναι εξαιρετικά σοβαρές. Επιστήμονες μιλούν για κλιματική κρίση, επισημαίνοντας τον αντίκτυπο της πλήρους απορρύθμισης του πλανήτη. Δεν μπορούμε να είμαστε υπερήφανοι για την ανθρωπογενή κλιματική κρίση. Η χρήση της λέξης «κρίση» αντί για «αλλαγή», φανερώνει ότι η κλιματική πραγματικότητα που βιώνει ο πλανήτης δεν είναι μία φυσιολογική μετάβαση, όπως άλλωστε επιβεβαιώνουν και τα κλιματικά δεδομένα της NASA⁷, αλλά μία βίαιη διαδικασία, λόγω των ανθρωπογενών παρεμβάσεων, η οποία πλέον αποτελεί πραγματική απειλή επιβίωσης της ανθρωπότητας. Το 2023 οδεύει στο να αναδειχθεί και επίσημα η θερμότερη χρονιά που έχει ποτέ καταγραφεί στη Γη⁸! Η

5 Αυτό δείχνει μια σημαντική έρευνα <https://3win.org/overtourism>. βλ. επίσης Για έναν αειφόρο και ανταγωνιστικό ευρωπαϊκό τουρισμό, Βρυξέλλες, 19.10.2007, COM(2007) 621 τελικό. <https://www.naftemporiki.gr/finance/economy/1756813/pos-pigan-ola-lathos-gia-ton-toyrismo/>

Τουρισμός δύο ταχυτήτων, Χανιώτικα Νέα, 1-10-2024. Πρβλ. για το ίδιο θέμα Χανιώτικα Νέα, 2-11-2024, σελ. 9 και 4-11-2024, σελ. 10.

6 Για το χωροταξικό σχεδιασμό στον τουρισμό βλ. «Δεν αντιμετωπίζει τον υπερτουρισμό, φέρνει νέες μεγάλες μονάδες» – Λάθη, προχειρότητες και παραλείψεις βλέπει το ΤΕΕ -τδΚ στο χωροταξικό του τουρισμού», zarpanews.gr (16-10-2024).

7 NASA, Global Climate Change, Vital Signs of the Planet: <https://climate.nasa.gov/>

8 Fox weather, "2023 finishes as warmest year on record":

σημερινή κατάσταση του πλανήτη θα ήταν ασφαλώς διαφορετική εάν εισακούγονταν η φωνή της επιστήμης, η οποία έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου για την απειλή της κλιματικής κρίσης, με πρωτοπόρο τον Νομπελίστα Svante Arrhenius από το 1896⁹ ή έστω εάν λαμβάνονταν μέτρα ακόμα και από την πρώτη κιόλας Έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), το 1990¹⁰. Αλλά και στην Ελλάδα, πριν από περισσότερα από 35 χρόνια, ακαδημαϊκοί δάσκαλοι και ερευνητές, είχαν -από τότε- επιστήσει την προσοχή τους, με δημοσιευμένο έργο, στις συνέπειες της ρύπανσης και στις δραματικές αλλαγές του κλίματος^{11,12}. Μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μία αφελής προσέγγιση ενός Δημάρχου της Κρήτης, ο οποίος στο θέμα της αύξησης της θερμοκρασίας, σημείωσε επιλέξει: «*Η κλιματική κρίση μπορεί να προσφέρει νέες ευκαιρίες για τον τουρισμό, ειδικά στην Κρήτη. Η διαπιστωμένη αύξηση της θερμοκρασίας επιτρέπει στον προορισμό μας να επεκτείνει την τουριστική περίοδο και να προσελκύσει τουρίστες και εκτός των παραδοσιακών μηνών αιχμής. Αυτό, μαζί με την υιοθέτηση στην πολιτική μας βιώσιμων μορφών τουρισμού θα βοηθήσει στην εξισορρόπηση των τουριστικών ροών και την πίεση που ασκείται σήμερα, ειδικά το τετράμηνο Ιούνιος – Σεπτέμβριος*». Αυτό είναι μεγάλο λάθος διότι οι επιρροές είναι πρώτα στις παράκτιες νησιωτικές περιοχές. Η Μεσόγειος είναι ένα σταυροδρόμι που αντιμετωπίζει όλους

<https://www.foxweather.com/weather-news/record-warm-heat-planet-change>

9 Svante Arrhenius, *On the Influence of Carbonic Acid in the Air upon the Temperature of the Ground*, Philosophical Magazine and Journal of Science, Series 5, Volume 41, April 1896, pages 237-276: https://www.rsc.org/images/Arrhenius1896_tcm18-173546.pdf

10 United Nations, The Intergovernmental Panel on Climate Change, *Reports 1990-present*: <https://www.ipcc.ch/reports>

11 Y. A. Phillis, *Time limits in the control of pollution systems*, Journal of Theoretical Biology, Vol. 93, No. 3, 541-546, 1981. Γιάννης Α. Φίλης, Η Τελευταία Πνοή του Πλανήτη Γη, Εκδ. Μπουκουμάνη, 1984.

12 Sustainability Assessment by Fuzzy Evaluation (SAFE): www.sustainability.tuc.gr

τους κινδύνους! Είναι ένα hot spot, μία από τις πιο ευάλωτες περιοχές στην Ευρώπη¹³. Αυτό δεν είναι στρατηγική προσαρμογής. Φανταστείτε για μία εβδομάδα ο φιλοξενούμενος να μένει στο δωμάτιο με ανοικτό το air-condition! Το κόστος είναι τεράστιο. Ούτε υπάρχει όφελος για τον ίδιο τον φιλοξενούμενο. Μιλάμε για την Κρήτη για το χειμερινό τουρισμό και όχι επέκταση της σεζόν¹⁴, που ήδη υπάρχει ένα μικρός αριθμός φιλοξενούμενων στις αρχές και τα τέλη της καλοκαιρινής προόδου. Υπάρχουν δεδομένα μετακίνησης τουριστών προς Βόρεια Ελλάδα και Σκανδιναβικές Χώρες. Όλα αυτά επισημαίνουν την ανάγκη εστίασης στα ειδικά προβλήματα και εξειδίκευσης του τρόπου αντιμετώπισης της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή με βάση τα χαρακτηριστικά του τόπου. Ο έντονος προσανατολισμός ορισμένων περιοχών στον τουρισμό επιβάλλει άμεσα την έγκαιρη επισήμανση, ενημέρωση-ευσθητοποίηση και κινητοποίηση για την αντιμετώπιση-πρόληψη και προσαρμογή. Το κύριο δικύβευμα είναι η «έξυπνη προσαρμογή», δηλαδή η αναζήτηση και υλοποίηση των κατάλληλων δράσεων προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες του κάθε προορισμού (βασικά θέλητρα, ένταση και είδος τουριστικής ανάπτυξης, αναμενόμενες επιπτώσεις από την κλιματική αλλαγή, κλπ.)¹⁵.

4. Εκεί που πονάμε είναι ο Μαζικός Τουρισμός. Άλλοτε με τα θετικά του και άλλοτε με τα αρνητικά του. Υπήρξε μια δεδομένη στιγμή στην ιστορία που ακουμπά στην αντίληψη του τότε

13 Ακραία Καιρικά Φαινόμενα, Χανιώτικα Νέα, 1-10-2024, σελ. 7. Ειδικότερα, στις 11 Σεπτεμβρίου 2024, επιστήμονες της μονάδας METEO του Εθνικού Αστεροσκοπείου Αθηνών δημοσίευσαν στο διεθνές περιοδικό «Atmosphere» εργασία με θέμα τη μελέτη των τάσεων βασικών κλιματικών παραμέτρων στην Ελλάδα την περίοδο 1991-2020. Η μελέτη αφορούσε στις τάσεις μεταβολής της θερμοκρασίας, της βροχόπτωσης, και της θερμοκρασίας θάλασσας την τελευταία τριακονταετία. Τα δεδομένα που αναλύθηκαν προέρχονται από την ευρωπαϊκή υπηρεσία Copernicus. Όσον αναφορά τη θερμοκρασία, η παρακάτω εικόνα παρουσιάζει την τάση μεταβολής της μέσης ημερήσιας θερμοκρασίας την τριακονταετία 1991-2020 για όλες τις πρωτεύουσες των περιφερειακών ενότητων της χώρας. Όπως διακρίνεται στην εικόνα, στο σύνολο του ελλαδικού χώρου η τάση αυτή είναι αυξητική. Κατά μέσο όρο και για το σύνολο της ελληνικής επικράτειας, η τάση αύξησης είναι περίπου 0,05 °C ανά έτος, το οποίο σημαίνει ότι η μέση θερμοκρασία στη Χώρα έχει αυξηθεί περίπου 1,5 °C κατά τα τελευταία 30 έτη.

14 Στόχος η διεύρυνση της τουριστική περιόδου, Χανιώτικα Νέα, 16-10-2024, σελ. 15.

15 Οι επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης στον τουρισμό της Ελλάδας, ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, Οκτώβριος 2021.

4 <https://www.zarpanews.gr/kyriakos-kotsogloy-o-akatonomastos-oi-ypodomes-i-diacheirisi-oi-anthropoi-i-kriti-pantoy/>

ανθρώπου (1990) που είναι ο μοντέρνος χώρος και χρόνος. Το ερώτημα ήταν: _Πώς θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε τον άνθρωπο για να κάνει καλύτερες διακοπές; Έτσι, ένας μεγάλος αριθμός ξενοδοχειακών συγκροτημάτων και κυρίως των τουριστικών clubs, σημείωσαν μεγάλη επιτυχία με τη νέα αυτή ιδέα της παροχής ενός νέου ανθρώπινου μοντέλου μάρκετινγκ. Ο μοντέρνος επιχειρηματίας εξασφάλισε τους πόρους για να κατασκευάσει μεγάλα τουριστικά συγκροτήματα, απομακρυσμένα από πόλεις και χωριά, με στόχο την απομόνωση από τα κοινά και η επένδυση στα καινά (καινούργια).

Τα τουριστικά clubs άρχισαν να παίρνουν σιγά – σιγά μεγάλες διαστάσεις και πρόσφεραν όπως λέγουν πολλοί, «το αντίδοτο για τον τεχνοκρατικό πολιτισμό».

Στην προσπάθειά τους όμως να δημιουργήσουν μία κοινωνία στηριγμένη στις διαπροσωπικές σχέσεις, το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία μίας ουτοπικής κοινότητας, στηριγμένη στις εμπορικές σχέσεις και στα εκτρώματα: Club Hedonism (Ηδονισμός), Club Paradise (Παράδεισος), Club Tropical (Τροπικός) κ.λπ. είναι μερικά από τα ονόματα αυτών των συγκροτημάτων που μετέφεραν τον άνθρωπο σ' ένα όνειρο, ένα κόσμο ανύπαρκτο που αδυνατεί να πλησιάσει με τα πεινιχρά μέσα που διαθέτει.

Τα χαρακτηριστικά αυτής της προσπάθειας ήταν τα εξής:

α. η δυνατότητα ενός ονειρεμένου ταξιδιού, β. η γεωγραφική θέση του χώρου: απομακρυσμένη, απομονωμένη από τον κόσμο, περιοχή και γ. η επιθυμία επιστροφής στον «καθαρό» κόσμο (νερά, βουνά, δένδρα κ.λπ.).

Αλλά συνάμα γιγαντώνονταν τα προβλήματα της μαζικής αυθαίρετης δόμησης, της ανεξέλεγκτης εισβολής επισκεπτών από κρουαζιερόπλοια, της λειψυδρίας¹⁶, της διαχείρισης των απορριμμάτων, της ενεργειακής επάρκειας, της εγκληματικότητας, αλλά και το ξεπούλημα της κρητικής γης (αεροδρόμια, λιμάνια, ANEK, ETANAΠ). Δυστυχώς ο τουρισμός μετατρέπεται σε real estate (οικοδομή).

Στις ημέρες μας υπάρχει μία εξέλιξη στις κοινωνίες μας (μαζί με την αύξηση των

αυτοάνοσων και της κοινωνίας woke)¹⁷, η οποία δεν έχει προϋποθέσεις και κριτήρια. Υπάρχει αυτή η απροϋπόθετη μεταμοντέρνα πανουργία anything goes (τα πάντα είναι δεκτά)! Αν πραγματικά anything goes τότε όλα goes και ο τουρισμός goes!. Τότε δεν χρειάζεται να προσπαθούμε να απαντήσουμε στη **φέρουσα και μένουσα ικανότητα** των τοπικών κοινωνιών μας (δηλαδή πόσους ανθρώπους και δραστηριότητες μπορεί να αντέξει ένας τόπος για να είναι βιώσιμος). Υπάρχει αυτό που λέγαμε και στην αρχή ο big consumer, ο οποίος απαιτεί από host να γίνει hostage. Και ο εναλλακτικός τουρισμός τείνει να γίνει μαζικός. Υπάρχουν βιώσιμα μοντέλα εναλλακτικού τουρισμού (π.χ. συνεδριακός τουρισμός, οινουρισμός, πνευματικός τουρισμός -το παλαιό μοντέλο του προσκηνοματικού κ.ά.) τα οποία πρέπει να προστατευθούν και να μην ενταχθούν στον μαζικό (π.χ. τραϊνάκια). Ο εναλλακτικός τουρισμός πρέπει να είναι καλά ισορροπημένος και να εντάσσεται στο πλήρες φάσμα των δραστηριοτήτων της κοινωνίας¹⁸. Πρέπει κι εδώ να επιμεινών λίγο. Οι ιεροί τόποι, όπως και οι Ιερές Μονές, δεν είναι ούτε αναπτυξιακές επιχειρήσεις ή ΜΚΟ ή τόποι προβολής ενός εναλλακτικού μοντέλου «γιόγκας». Είναι **τρόπος** ζωής, είναι υπαρξιακή στάση ζωής για τον «σύμπαντα κόσμο». Π.χ. η περιβαλλοντική συμπεριφορά των ορθόδοξων μοναχών είναι ένα υποσύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας που σε συγκεκριμένους χώρους και χρόνους μπορεί να έχει καθοριστικά αποτελέσματα, είναι αβρότητα οποία απουσιάζει από τον κόσμο μας. Δεν είναι το Μοναστήρι ούτε ακτιβισμός ούτε απλώς ένα ECO Σούπερ Μάρκετ –δυστυχώς γίνεται!

5. Ο τουρισμός είναι ίσως η πιο σημαντική

17 Σημαίνει την «αφύπνιση» απέναντι σε οποιαδήποτε «προκατάληψη». Είναι η φυσική συνέπεια της woke ιδεολογίας, μιας ιδεολογίας που στρέφεται εναντίον του δυτικού πολιτισμού. Είναι μια υπόθεση που έχει τις ρίζες της στον Μάη του '68 και στην σκέψη που παρήγαγε η ιστορική εξέγερση. Θέλησαν να αποσιλώσουν τις κοινωνίες μας από τις αξίες που συγκρατούσαν τη συνοχή τους. Όμως δεν είχαν αξίες για να τις αντικαταστήσουν. Με αποτέλεσμα σήμερα οι δυτικές κοινωνίες να εξαρτώνται από την έκβαση του πολέμου ανάμεσα στις δυνάμεις που επιθυμούν τη διατήρηση της συνοχής τους, με όλα τους τα ελαττώματα, και στη μετατροπή τους σε μια κουρελού μειονοτήτων που διεκδικούν και επιβάλλουν τα δικαιώματά τους στο σύνολο. Βλ. Η Φιλοσοφία του woke... <https://www.romfea.gr/katigories/10-aporseis/65040-nafpaktou-ierotheos-to-woke-kinima-kai-iekklisia>

18 Σταύρος Νικηφοράκης, Τουρισμός, Αγροτική Κοινωνία, Χανιώτικα Νέα, 5-10-2024, σελ. 27.

πηγή εθνικού πλούτου (13% ΑΕΠ). Για να εξακολουθήσει να είναι, πρέπει να αναπτυχθεί ισόρροπα και μεθοδικά. Κι αυτό φαίνεται πλέον να έχει γίνει συνειδηση. Χρειάζεται επιχειρηματική και πολιτιστική παιδεία¹⁹. Το μοντέλο «ήλιος και θάλασσα» αποφέρει 575.4 Ευρώ ανά ταξίδι ανά άτομο. Ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός απαιτεί ικανότητα υποστήριξης των ενεργειών διαχρονικά. Το επίπεδο, ο βηματισμός και η μορφή της ανάπτυξης πρέπει να απεικονίζουν και να σέβονται το χαρακτήρα, τους πόρους και τις ανάγκες των κοινοτήτων και των προορισμών υποδοχής. Η αειφορία αφορά ακριβώς την κατανόηση των επιπτώσεων και τη συνεχή επαγρύπνηση ως προς αυτές, έτσι ώστε να μπορούν να γίνονται οι απαραίτητες αλλαγές και βελτιώσεις. **Αειφόρος ανάπτυξη** σημαίνει μέριμνα για τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών. Αυτή η ελευθερία και η ευθύνη για την οποία αναφέρεται ο Παύλος είναι η **Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς**. Με δύο λόγια: Λέγει ότι ανάμεσα στη φιλελεύθερη οικονομία του άκρατου καπιταλισμού και στην ελεγχόμενη από το Κράτος οικονομία (τύπου Σοβιετικής Ένωσης τότε), υπάρχει ένας τρίτος «ειρηνικός» δρόμος: Ο συνδυασμός ελευθερίας της αγοράς και της κοινωνικής ισορροπίας. Συγκεκριμένα: Η **Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς** είναι κατευθυντήρια αντίληψη κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής, που έχει ένα στόχο: Με βάση την ανταγωνιστική οικονομία, να συνδέει την ελεύθερη πρωτοβουλία με την κοινωνική πρόοδο, που εξασφαλίζεται ακριβώς με την οικονομική αποδοτικότητα. Το Κράτος δηλαδή δημιουργεί το πλαίσιο ελεύθερης οικονομικής δράσης και ανταγωνισμού, παρεμβαίνει όμως διορθωτικά, ώστε η ανάπτυξη της οικονομίας να προάγει την κοινωνική ασφάλεια και ευημερία, η οποία, με τη σειρά της, συμβάλλει στην περαιτέρω αύξηση του πλούτου.

6. Το σύστημα της Κοινωνικής Οικονομίας της Αγοράς έχει ενταχθεί στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, η οποία, ως γνωστόν, επέχει περίπου θέση Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα: Στο άρθρο (3)2, παρ. 3 της Συνθήκης της Λισσαβόνας ορίζεται ότι η Ένωση προάγει την αειφόρο ανάπτυξη της Ευρώπης «*μια υψηλού βαθμού ανταγωνιστική Κοινωνική Οικονομία της Αγοράς*»²⁰, κατά λέξη.

19 <https://flashnews.gr/post/832770/d-e-th-nisiotiki-epicheirimatikotita-thema-epiviosis/>

20 3. Η Ένωση εγκαθιδρύει εσωτερική αγορά. Εργάζεται για την αειφόρο ανάπτυξη της Ευρώπης με γνώμονα την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα των

Αυτό και άλλα μέτρα, που προβλέπονται στη Συνθήκη, αποβλέπουν, μεταξύ άλλων, σε πλήρη απασχόληση, κοινωνική πρόοδο, προστασία του περιβάλλοντος, τόνωση της επιστημονικής και τεχνικής προόδου, καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων, ενίσχυση της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας ανδρών και γυναικών (αλληλεγγύη των γενεών, προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού, αλληλεγγύη μεταξύ των Κρατών-Μελών, προστασία του πολιτισμικού και γλωσσικού πλούτου και της αντίστοιχης κληρονομιάς της Ευρώπης).

7. Μαζί με τη σωστή διαχείριση και τις υποδομές χρειάζεται και η ηθική διάσταση της οικονομίας. Στο θέμα της οικονομίας πρέπει να σημειωθεί ότι η αναφορά και η σύνθεση της «*ιδιονομίας τής οικονομίας*»²¹ -αυτονομία από τις βασικές ανάγκες του ανθρώπου- με την παγκοσμιοποίηση και τη γενικότερη παγκόσμια οικονομική κρίση, με τις γενικότερες αντιθέσεις μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, πλουσίων και φτωχών, επαναφέρει στην επικαιρότητα, με αυξανόμενη οξύτητα, τη σχέση της οικονομίας με την ηθική, της «αυτονομίας τής οικονομίας» από τις βασικές αρχές του σεβασμού και της αλληλεγγύης²². Για τον λόγο αυτόν στο ίδιο κείμενο επισημαίνει τους κινδύνους που εμπεριέχει αυτή η αντίληψη διευκρινίζοντας ότι «*ή Έκκλησία δεν συνδέει την πρόοδο του ανθρώπινου γένους με μόνην την άνοδο του βιοτικού επιπέδου ή με την οικονομική*

τιμών, την κοινωνική οικονομία της αγοράς με υψηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας, με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο, και το υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Προάγει την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο. Πρβλ. Draghi to MEPs: “Europe faces a choice between exit, paralysis, or integration”.

21 Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος τής Όρθοδόξου Έκκλησίας, σαφώς και σαφώς κατωνόμασε τους κινδύνους τής «ιδιονομίας τής οικονομίας», τής αυτονομίσεως αυτής από τας ζωτικές ανάγκες του ανθρώπου, αι όποιαι ύπηρετούνται μόνον εντός βιωσίμου φυσικού περιβάλλοντος, και προέτεινε μίαν οικονομίαν «τεθεμελιωμένην εις τας αρχάς του Εύαγγελίου» και τήν αντιμετώπισιν του συγχρόνου οικολογικού προβλήματος «ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως» (Κρήτη, 2016, Έγκύκλιος, § 15).

22 Βλ. την ομιλία της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου Α', “The Role of the Churches in Today's Europe”, College of Europe, Bruges 11 November 2019, σελ. 7.

ανάπτυξιν εις βάρος τῶν πνευματικῶν ἀξιών»²³.

8. Ο Αμερικανός φιλόσοφος Aldo Leopold (1887-1948) είναι ο πατέρας της ολιστικής θεωρίας. Στο Κεφάλαιο «The Land Ethic», στο βιβλίο «A Sand County Almanac», ο Leopold εμβαθύνει στη διατήρηση της ενότητας: «The Ecological Conscience». Έγραψε μάλιστα ότι «*Η διατήρηση αυτή είναι μια κατάσταση αρμονίας μεταξύ των ανθρώπων και της γης*» και συνεχίζει: «*Η ηθική της γης απλώς διευρύνει τα όρια της κοινότητας για να συμπεριλάβει το έδαφος, τα νερά, τα φυτά και τα ζώα ή συλλογικά: τη Γη. Αυτό ακούγεται απλό: δεν τραγουδάμε ήδη την αγάπη και την υποχρέωσή μας στη γη των ελεύθερων και στο σπίτι των γενναίων; Ναι, αλλά τι και ποιον αγαπάμε; Σίγουρα όχι το χῶμα, το οποίο στέλνουμε καταφύγιο στο ποτάμι. Ασφαλώς όχι τα νερά, τα οποία υποθέτουμε ότι δεν έχουν καμία λειτουργία εκτός από το να γυρίζουν τουρμπίνες, να επιπλέουν φορηγίδες και να απομακρύνουν τα λύματα. Σίγουρα όχι τα φυτά, από τα οποία εξοντώνουμε ολόκληρες κοινότητες χωρίς να χτυπάμε μάτι. Σίγουρα όχι τα ζώα, από τα οποία έχουμε ήδη εξαφανίσει πολλά από τα μεγαλύτερα και ομορφότερα είδη. Η ηθική της γης φυσικά δεν μπορεί να εμποδίσει την αλλαγή, τη διαχείριση και τη χρήση αυτών των «πόρων», αλλά επιβεβαιώνει το δικαίωμά τους στη συνεχή ύπαρξή τους και, τουλάχιστον σε σημεία, τη συνέχιση της ύπαρξής τους σε φυσική κατάσταση. Εν ολίγοις, μια ηθική της γης αλλάζει τον ρόλο του Homo sapiens από κατακτητή της κοινότητας της γης σε απλό μέλος και πολίτη της. Προϋποθέτει σεβασμό για τους συναδέλφους του, αλλά και σεβασμό για την κοινότητα».* Σήμερα αυτό ονομάζεται βιώσιμη ανάπτυξη και περιλαμβάνει και την πνευματική διάσταση, η οποία θέλει αγώνα και επιμονή για να ριζώσει και να καρποφορήσει, να γίνει ήθος που μπορεί να εμπνεύσει και τη νέα γενιά. Δεν υπάρχει αδάπανη, ανέξοδη υπαρξιακά, κρητική πνευματική ταυτότητα. Σαφώς, το κοινωνικό περιβάλλον και οι εξωτερικές συνθήκες επηρεάζουν τον έσω άνθρωπο, όμως δεν τον καθορίζουν. Η φορά της διαμόρφωσης του ήθους, του πνευματικού πολιτισμού, δεν είναι από την κοινωνία προς την ανθρώπινη καρδιά, αλλά αντιστρόφως: Από τον έσω άνθρωπο προς τα έξω, τον αγώνα και στο πνευματικό επίπεδο. Οι Κρήτες ανέπτυξαν υψηλό πνευματικό πολιτισμό ελευθερίας, απλότητας, αλληλεγγύης και φιλανθρωπίας, ευγενείας και ενσυναίσθησης,

23 Αλέξ. Παπαδερού, Η ιδιονομία της οικονομίας, Ομιλία στο 8ο Διεθνές Συνέδριο Ορθόδοξου Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης (2018).

ευσεβείας και εμπιστοσύνης στην πρόνοια του Θεού, αξίες με πανανθρώπινη εμβέλεια. Η τουριστική βιομηχανία ξέχασε το πιο πολύτιμο αγαθό της: την καλή βούληση των ντόπιων, με αποτέλεσμα το ίδιο το πολιτιστικό υπόβαθρο της Κρήτης να καταρρέει.

9. Ο τουρισμός είναι μία **επιθετική βιομηχανία (aggressive industry)**²⁴, όπως και οι περισσότερες άλλες, και κατά συνέπεια χρειάζεται ρύθμιση και έλεγχο. Η έγνοια για την συνοχή της κοινότητας η οποία θέλει να ανοίγεται είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα. Οι καταστροφικές επιπτώσεις, όμως, της τουριστικής «ανάπτυξης» αγγίζουν και μία άλλη πτυχή της τοπικής (και κατ' επέκταση εθνικής) οικονομίας, αυτήν της πρωτογενούς παραγωγής²⁵. Γεωργία, κτηνοτροφία, μελισσοκομία, αλιεία και άλλες «επίπονες» δραστηριότητες εγκαταλείπονται για να δημιουργηθούν τουριστικά καταλύματα, με υπηρεσίες κυρίως από αλλοδαπό προσωπικό, αλλά και με εφοδιασμό τους (από κλινοσκεπάσματα, μαχαιροπίρουνα και τρόφιμα μέχρι κλιματιστικά και οικοσκευή) από ξένες Χώρες, αφού η εγχώρια παραγωγή μας σε όλα αυτά είναι πλέον μηδαμινή. Αναβάθμιση ποιοτικού τουρισμού σημαίνει δρόμοι, μαρίνες, διαδίκτυο, διαχείριση ενέργειας, νερού, αλλά και υψηλής στάθμης προσωπικό²⁶.
10. Όταν λέμε πως επιθυμούμε να είμαστε ανταγωνιστικοί σε ένα οικονομικό πεδίο, εννοούμε πως επιδιώκουμε να ξεπεράσουμε τους ανταγωνιστές μας. Όσο όμως ο ανταγωνισμός σκληραίνει, τόσο πιο δύσκολη γίνεται η επιβίωση. Τα περιθώρια κέρδους μειώνονται δραστικά και οι προοπτικές σκοτεινιάζουν. Συνεπώς, η πλήρης και επιτυχής επίτευξη των ανταγωνιστικών στόχων ισοδυναμεί ουσιαστικά με την άρση της συνθήκης του ανταγωνισμού και την

24 Συμβαίνει μέσα σε μερικά χρόνια και σχεδόν δεν το προσέχεις – αλλά ξαφνικά έχεις την τοπική τουριστική βιομηχανία να παραπονιέται ότι κανείς δεν τρώει στα εστιατόρια, ή ότι τρώνε ένα πιάτο και όχι δύο ή δεν κάνουν εκδρομές, γιατί οι νέοι άνθρωποι μπορούν να αντέξουν οικονομικά την τιμή του πακέτου [αλλά τίποτα άλλο]. Άρα έχεις μια αντίδραση τοπικά.

25 Περιοδικό «Ενδοχώρα», endohora@yahoo.gr.

26 Στο κείμενο της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, η οποία έλαβε χώρα στην Ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης (2016), για την αποστολή της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο, μεταξύ άλλων, αναφέρουν: «[...]όταν παραβιάζονται βασικά χριστιανικά και ανθρωπιστικά αρχαι: «Πάντα μοι έξεστιν, αλλ' ου πάντα συμφέρει» (Α' Κορ. 6, 12) και «Το καλόν ου καλόν, όταν μη καλώς γίνηται» (Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος Θεολογικός Α', 4. PG 36, 16C).».

κατάκτηση μιας θέσης στην αγορά που μπορεί να περιγραφεί ως μονοπωλιακή. Ποιο μπορεί να είναι το μονοπωλιακό προϊόν στον τουρισμό, ύστερα από όσα αναφέραμε; Όπως είναι γνωστό, το σημερινό μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης δεν είναι ούτε αποτελεσματικό ούτε βιώσιμο. Βασίζεται στην εκμετάλλευση φυσικών πόρων (νησιά, ακτογραμμές, τοπία φυσικού κάλλους, ιστορικά μνημεία κ.λπ.), τους οποίους όμως φθείρουμε ανεπανόρθωτα. Ο Peter Thiel σημειώνει: «*Η δημιουργία και κατάκτηση οικονομικής αξίας με διάρκεια προϋποθέτουν την αποφυγή παραγωγής αγαθών με μεγάλο ανταγωνισμό και χαμηλή διαφοροποίηση*». Αντίθετα, εμείς φαίνεται πως κάνουμε σχεδόν τα πάντα για να μετατρέψουμε το ελληνικό τουριστικό προϊόν σε ένα τέτοιο ακριβώς αγαθό. Η λύση στο πρόβλημα αυτό δεν είναι βέβαια η απαγόρευση του τουρισμού, αλλά η πραγματική καινοτομία που συνίσταται στην ανάδειξη και καλλιέργεια των χαρακτηριστικών εκείνων που αυξάνουν τη διαφοροποίηση του προϊόντος μας, καθιστώντας το, αν όχι μοναδικό, τουλάχιστον σπάνιο και περιζήτητο. Ενδεικτικά: Ο ΦΥΣΙΚΟΣ ΠΛΟΥΤΟΣ έναντι της καταστροφής του μέσω της συνεχούς οικοδόμησής του· η έμφαση στη μικρή κλίμακα και στις ΤΟΠΙΚΕΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ έναντι της μίμησης και ενσωμάτωσης σε μεγάλες διεθνείς αλυσίδες και brands names· η διατήρηση και περαιτέρω καλλιέργεια του ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ και της κουλτούρας μας έναντι της απώλειάς τους – χρειάζεται μήπως να αναφερθώ στο αισθητικό και πολιτιστικό επίπεδο που προδίδει η αγορά περσικών χαλιών από το υπουργείο Τουρισμού; Η ανάδειξη, με λίγα λόγια, όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που μας καθιστούν όσο πιο μοναδικούς γίνεται²⁷. Και

27 Μία επίσης εξαγγελία που έκανε χθες το βράδυ ο πρωθυπουργός σε σχέση με τον τουρισμό αφορά ειδικά στην τουριστική εκπαίδευση. «Και νομίζω ότι μία μεγάλη πρόκληση και για τον κλάδο του τουρισμού είναι πώς θα μπορέσουμε να συμπράξουμε, για να μπορέσουμε να δημιουργήσουμε τουλάχιστον μία κορυφαία σχολή τουριστικών επαγγελματιών στη χώρα μας», ανέφερε, προαναγγέλλοντας ουσιαστικά μια συνεργασία δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην τουριστική μεταλυκειακή εκπαίδευση. Η σύνδεση του τουρισμού με τον πολιτισμό, στο πλαίσιο ενός «rebranding» της χώρας «ως έναν προορισμό ο οποίος δεν προσφέρει μόνο ήλιο και θάλασσα» απασχολεί ιδιαίτερα την κυβέρνηση. Ο κ. Μητσοτάκης υποστήριξε πως το πολιτιστικό απόθεμα της χώρας δεν έχει ακόμα αξιοποιηθεί πλήρως, καθώς πολλοί επισκέπτες έρχονται στην Ελλάδα και για τον πολιτισμό της. Προανήγγειλε άνοιγμα σε νέες αγορές με βάση αυτό το μοντέλο, όπως της Κίνας και της Ινδίας, «όπου θα μπορούμε να φέρνουμε επισκέπτες οι οποίοι δεν ενδιαφέρονται τόσο πολύ -θα έλεγα για πολιτισμικούς λόγους- για

φυσικά για να επιτευχθεί αυτό χρειαζόμαστε ένα «συντονισμένο» τουρισμό της φιλοξενίας!

Κλείνοντας, σήμερα ο χρησιμοθηρικός χαρακτήρας της πολιτικής επιτάσσει την αναγκαιότητα της επιστροφής μας στις πανανθρώπινες αξίες της Δημοκρατίας. «*Το ζητείν απανταχού το χρήσιμον ήκιστα αρμόζει τοις μεγαλοψύχοις και ελευθερίοις*», λέει ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.). Κάπως διαφορετικά το έλεγε και ο Σωκράτης (469-399 μ.Χ.): «*Δει μη μόνον κεκτήσθαι τα αγαθά αλλά και χρήσθαι αυτοίς, ως ουδέν όφελος της κήσεως γίνγεται*». Δεν ταιριάζει σε ελεύθερους και μεγαλόψυχους ανθρώπους να ζητάνε παντού τη χρησιμότητα. Η πολιτική για τους αρχαίους έπρεπε να μιμείται την κοσμική τάξη και την αρμονία, κατά τον Ηρακλείτιο κοινό ξινό λόγο. Η Δημοκρατία όπως γεννήθηκε και οργανώθηκε στις ελληνικές πόλεις ήταν και θα παραμένει πανανθρώπινο μέτρο και κριτήριο αποτίμησης των προτεραιοτήτων κάθε συλλογικότητας, οδηγώντας την πολιτική στην εναρμόνισή της με την βούληση της κοινωνίας.

Για να γίνουν όλα αυτά θα πρέπει ίσως να ξεβουλευτούμε και να θέσουμε το μακροπρόθεσμο όφελος πάνω από το βραχυπρόθεσμο, κάτι για το οποίο δεν είμαστε ακριβώς διάσημοι ως Χώρα. Είναι αυτός όμως ο τρόπος ώστε ο τουρισμός να βελτιώσει τη δυναμική του στο νέο, πιο απαιτητικό περιβάλλον που διαμορφώνεται μετά την πανδημία και να διασφαλίσει ότι θα έχει πάντα τις τοπικές κοινωνίες μαζί του, όχι απέναντί του²⁸. Άρα και ο τουρισμός πρέπει να εναρμονισθεί με τις ανάγκες και της κοινωνίας και των φιλοξενούμενων. Και ομολογώ, όπως το ομολόγησε ο μεγάλος Κρητικός Γιώργος Γραμματικάκης, την αέναη έγνοια του για την Κρήτη από εκεί ψηλά: «*Αυτό που μας χρειάζεται είναι αυτό που μας χρειαζόταν πάντα —και ιδιαίτερα στην Ελλάδα—, καλύτερη και βαθύτερη παιδεία. Και μία συνωμοσία του καλού που θα μας κάνει να βλέπουμε τη ζωή διαφορετικά*».

τον ήλιο και τη θάλασσα, αλλά μπορούν να έρχονται αυτό που αποκαλούμε off-season και να απολαμβάνουν τον πολιτιστικό μας πλούτο σε πολύ καλύτερες συνθήκες από ό,τι θα το έκαναν αν έρχονταν τον Ιούλιο ή τον Αύγουστο» (17-10-2024).

28 Τάσος Αναστασάτος, Ένα νέο μοντέλο για τον ελληνικό τουρισμό, Εφημερίδα Η Καθημερινή, 21-2-2022.